

**Костянтин Дмитрович
Ушинський
(1823-1870)**

Бардінова В.Д.

Костянтин Дмитрович Ушинський був великим вітчизняним педагогом, фундатором народної школи в Росії, учителем російських учителів, великим другом дітей, автором чудових книжок-підручників для учнів і педагогічних творів для вчителів, реформатором системи підготовки нових учителів. Під його благодотворним впливом активно працювало багато його послідовників, зокрема: Х.Д. Алчевська, М.О. Корф, Т.Г. Лубенец, В.П. Острогорський, Д.Д. Семенов та інші. Він мав великий вплив на розвиток освіти, школи і педагогічної думки народів Росії (України, Білорусі, Грузії, Вірменії, Азербайджану, Казахстану, Чувашії та ін.), а також зарубіжних слов'янських країн (Болгарії, Польщі, Чехословаччини).

Життєвий і творчий шлях

Костянтина Дмитровича Ушинського

(1823-1870).

Великий вітчизняний педагог, один з основоположників вітчизняної педагогічної науки і народної школи в Росії Костянтин Дмитрович Ушинський народився 2 березня 1824 р. в м. Тулі, у сім'ї дрібнопомісного дворянина. Його батько — Дмитро Григорович Ушинський — багато років перебував на військовій службі, ветеран Вітчизняної війни 1812 р., за станом здоров'я в чині підполковника пішов у відставку й працював службовцем у різних установах. Мати — Любов Степанівну Гулак-Капніст, українка, походила з родини відомого українського письменника Василя Васильовича Капніста, який народився і жив у с. Обухівка Миргородського повіту Полтавської губернії. Дитячі й ранні юнацькі роки К. Ушинський провів в Україні, у мастку батька, в урочищі Покровидина, на мальовничому березі ріки Десни, поблизу міста Новгород-Сіверського Чернігівської губернії. Україна увійшла в розум, плоть, душу та серце майбутнього педагога. Із сім'ї, природи, від сусідів — українців, українських дітей — ровесників, з якими грався, під впливом української народної педагогіки, разом з українською мовою, яку добре знав і щиро любив, охоче спілкувався нею. У цьому першорядну роль відіграла, звичайно, його мати, яка сама керувала

початковим навчанням сина, ввели його у світ українства, пробудила в нього допитливість, інтерес до читання, прищепила любов до України. Вона померла, коли хлопцеві було 11 років. Про неї він зберіг на все життя щонайтепліші спогади, і хоча К. Ушинський писав свої праці російською мовою, бо так склалися обставини його життя, та й українська мова була під суворою царською забороною, але він належить до плеяди славетних українських педагогів, належить Україні, з якою завжди був кровно і духовно зв'язаний. Та й по суті він мав таку ж тернисту особисту долю, як і Україна, зазнаючи наруг і свавілля з боку царських сатрапів. В умовах чорної реакції, що панувала тоді в Росії, його майбутня діяльність стала справжнім громадянським подвигом в ім'я волі України і всіх уярмлених народів. Міцний фундамент знань і шанобливе ставлення до науки дало

К. Ушинському навчання в Новгород-Сіверській гімназії (першій гімназії в Лівобережній Україні), особливо під впливом директора гімназії процесора Фітимківського, відомого вченого, одного із засновників Харківського університету. У 1840 р. К. Ушинський вступив до Московського університету на юридичний факультет. Але щоліта, під час студентських канікул, залюбки приїжджав оздоровлюватися додому, до родини, в Україну. Товариш по університету Ю.С. Рехневський так характеризує 17-річного студента Ушинського: "Уже під час вступних екзаменів і перших лекцій в університеті ми всі звернули увагу на Ушинського, який був тоді вельми молодою людиною, майже хлопчиком, з чорними виразними очима, з розумним і надзвичайно симпатичним лицем, жива і жвава мова якого, з ледь помітним малоросійським акцентом, оригінальні й різкі судження з приводу університетських лекцій, тогочасних літературних і театральних явищ і всього того, що цікавило наш університетський світ, мимоволі збуджували загальне співчуття, яке викликає видка непересічна молода людина". У 1844 р., блискуче закінчивши Московський університет, К. Ушинський був залишений там на два роки для підготовки до професорської діяльності. З 1846 р. працював на посаді професора Ярославського юридичного ліцею,

звідки 1849 р. був звільнений за демократичний напрям лекцій. Довгий час Ушинський був змушений служити урядовцем у Міністерстві внутрішніх справ, виконуючи роботу, яка не задовольняла його ні морально, ні матеріально. Влітку 1851 р., перебуваючи в службовому відрядженні у Чернігівській губернії, він одружився з подругою свого дитинства Надією Семенівною Дорошенко, яка походила зі славного українського роду Дорошенків і була дочкою українського дворянина, їй належав хутір Богданка в Глухівському повіті Чернігівської губернії (тепер хутір Богданка Шосткинського району Сумської обл.), У 1854 р. К. Ушинський влаштувався на пораду вчителя, а потім інспектора Гатчинського сирітського інституту, де значно поліпшив навчально-виховну роботу. З 1852 р. співпрацював у педагогічних часописах "Журнал для воспитания" та "Русский педагогический вестник".

У 1857-1858 рр. в „Журнале для воспитания” Ушинський опублікував статті: „Про користь педагогічної літератури”, „Три елементи школи”, „Про народність у суспільному вихованні” (1858), „Шкільна реформа в Північній Америці” та ін. У 1859 році його було призначено інспектором класів Смольного інституту шляхетних дівчат, будучи водночас і редактором „Журнала Министерства народного просвещения”, в якому в 1860-1862 рр. опублікував статті: „Праця в її психічному і виховному значенні” (1860), „Недільні школи”, „Питання про народні школи”, „Рідне слово” (1861), „Проект учительської семінарії”. У Смольному інституті він намагався ліквідувати занадто суворий режим для вихованців та поліпшити їх навчання й виховання.

Разом з К.Д. Ушинським в Смольному інституті працювали відомі російські педагоги В.І. Водовозов, Д.Д. Семенов, Л.М. Модзалевський та ін.

У 1862 році Ушинський змушений був залишити роботу в Смольному інституті: начальниця інституту і законовчитель звинуватили його в „політичній неблагонадійності”. Несправедливе ставлення з боку начальства підірвало й без того поганий стан його здоров'я. Він тяжко захворів, але

їхати лікуватися за кордон в нього не було коштів. Побоюючись громадського суду за погане ставлення до Ушинського, Міністерство освіти відрядило його за кордон для вивчення досвіду жіночої освіти, а насправді це „відрядження було замаскованим політичним засланням. За кордоном Ушинський зустрівся і подружився з М. І. Пироговим, який давав йому поради в лікуванні. Там він пробув п'ять років. Лікуючись, багато працював, вивчав досвід жіночої освіти в ряді країн, досліджував стан початкового навчання. Написав свої педагогічні твори: „Педагогічна подорож до Швейцарії”, (1862), „Рідне слово”, два томи книги „Людина як предмет виховання” та ін. Перебуваючи за кордоном, Ушинський дуже сумував за Росією. Тільки у 1867 році Ушинський повернувся до Росії, але був зовсім хворий. Проте навіть і в такому стані він багато працював: закінчував деякі свої твори, збирав матеріал для нових, зустрічався з учителями, давав їм поради. Він збирався працювати професором педагогіки Новоросійського (Одеського) університету, куди його запрошували, але ця мрія його не здійснилася. Помер К.Д. Ушинський у 1870 році в Одесі, де він тяжко захворів по дорозі в Крим на лікування. Поховано його в Києві на території Видубицького монастиря.

Ідеї фізичного виховання К.Д. Ушинського.

У педагогічних поглядах Ушинського знайшли своє відображення і питання фізичного виховання дітей, яке розглядалось ним як складова частина їх гармонійного розвитку дітей. Організм людини, вказував він, це єдине ціле, що розвивається в процесі її повсякденної трудової діяльності і під впливом оточення, в якому вона перебуває (природа, сім'я, суспільство). Тому треба створювати такі умови життя, праці і навчання дітей, які сприяли б їх фізичному розвитку, починаючи з раннього віку: нормальне харчування і сон, відповідний режим дома і в школі; фізична праця на свіжому повітрі; медичний нагляд; гімнастичні вправи та ігри; створення гігієнічних умов життя і праці; використання природних факторів (повітря, вода) та ін.

Велике значення у фізичному вихованні дітей має, на його думку, вивчення природознавства, зокрема анатомії і фізіології людини. У своїй книзі „Детский мир” (розділ „Про людину”) Ушинський дуже цікаво розповів про будову організму людини, на цікавих прикладах показав роль її фізичного загартовування. У третьому томі „Педагогічної антропології” (розділ „Загальні зауваження про фізичне виховання”) він зробив спробу обґрунтувати мету, зміст та форми фізичного виховання дітей, виходячи з основ анатомії і фізіології людини, медицини, санітарії і гігієни, приділивши велику увагу зміцненню нервової системи учнів та вихованню у них волі різними засобами фізичного загартовування.

Окрім цього, розуміючи важливість цієї ділянки загальної культури особистості, педагог старався детально познайомитися і вивчити досвід інших народів стосовно фізичної культури. У зв'язку з цим К. Ушинський на практиці вивчав досвід зарубіжжя, детально аналізував його з метою виділення найраціональніших зерен задля застосування для вітчизняної науки та практики.

Вивчення історичного досвіду організації системи освіти у Німеччині, Франції, Бельгії, Італії дало можливість видатному педагогу виділити найкраще, а згодом прикласти всіх зусиль для втілення цих ідей у практику навчальних закладів, які перебували в його підпорядкуванні. Він широко пропагував кращий європейський досвід через педагогічну пресу, ділився враженням від побаченого з своїми колегами-педагогами.

Вивчення зарубіжного досвіду із зазначеної проблеми дозволило педагогу визначити власне бачення проблеми фізичного виховання. Зокрема, К. Ушинський підходив до фізичного виховання як до освітнього і гігієнічного засобу, намагався практично вирішувати проблему кваліфікованих вчителів фізичного виховання.

Так, розуміючи невирішеність організаційних питань щодо введення фізичного виховання в навчальний процес внаслідок відсутності, або низької кваліфікації кадрів, К.Ушинський у навчальній програмі з педагогіки в

розділі „Фізичне виховання” визначив систему знань (загальні і спеціальні), необхідних вчителю тіловиховання. Зокрема:

I. Загальні теоретичні основи фізичного виховання: 1) загальні поняття про фізичне виховання, 2) необхідність вивчення фізіологічних процесів в організмі, 3) особливості харчування, 4) діяльність м’язової та нервової систем, 5) дитячі рухливі ігри, гімнастика і їх педагогічне значення для здорового способу життя у їх розвитку.

II. Про м’язову діяльність: 1) значення м’язової системи в організмі, 2) Будова м’язів і їх діяльність, 3) вплив мускульної діяльності на розвиток людини, 4) співвідношення цієї діяльності та харчування, 5) шкідливі та сприятливі умови правильного розвитку людини, 6) рухи як джерело м’язових відчуттів та їх значення для розвитку людини.

III. Про нервову систему: 1) будова і діяльність нервової системи, 2) значення нервової системи для ростових і м’язових процесів, 4) вплив засобів фізичного виховання (гімнастики, плавання, ігор), способу життя на нервову систему, 5) вплив розумового та фізичного навантаження на нервову систему.

Окрім того, важливе значення К.Д. Ушинський вбачав у впливі фізичних вправ на формування „корисних” навичок та умінь визначати і розподіляти свої сили на пізнання навколишнього світу.

Його загальнопедагогічні положення з цього питання істотно вплинули на теорію фізичного виховання царської Росії другої половини ХІХ століття. З огляду на це К.Д. Ушинського без сумніву можна вважати засновником української педагогічної теорії фізичного виховання.

Завдання для самостійної роботи студента.

Проблеми для обговорення на семінарських заняттях.

1. Соціально-педагогічний аспект.

а) соціально-політичні мови життя і педагогічної діяльності

К.Д. Ушинського.

б) інтелектуально-творчий потенціал К.Д. Ушинського.

в) проблеми фізичного виховання у творчій спадщині К.Д. Ушинського.

2. Розкриття ідей К.Д. Ушинського про фізичне виховання, використовуючи книгу „педагогічна антропологія” третій том (розділ „Загальні зауваження про фізичне виховання „) та „Дитячий світ” (розділ „Про людину”).

Завдання для самоконтролю знань.

1. Законспекуйте з книги К.Д. Ушинського розділ „Загальні зауваження про фізичне виховання”.

У конспекті вичленіть виховний аспект ролі фізичного виховання.

2. Скласти тези книги К.Д. Ушинського „Дитячий світ” (розділ „Про людину”).

3. Знайдіть відповіді на питання: Яке місце у вихованні відводить К.Д. Ушинський фізичному вихованню? Чи можна реалізувати ідеї К.Д. Ушинського щодо фізичного виховання в сучасній школі?

4. У чому полягає науковий доробок К.Д. Ушинського щодо фізичного виховання.

Тематика рефератів.

1. Актуалізація ідей „Педагогічної антропології” К.Д. Ушинського, зокрема, про фізичне виховання в сучасній школі.

2. Доробок К.Д. Ушинського в розробку теорії фізичного виховання.

Список рекомендованої і використаної літератури.

1. Ушинський К.Д. Твори у 6 т. – К., 1952-1955.

